

*кандидат філологічних наук, доцент
кафедри загального та прикладного
мовознавства
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна*

*студентка філологічного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна*

СВОЄРІДНІСТЬ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У сучасному світі розповсюдженими є мовні ситуації, за яких у межах певної мовної спільноти оперують більш ніж однією мовою. У таких випадках говорять про бі- (або мульти-)лінгвізм (залежно від кількості комунікативних засобів, що забезпечують спілкування у певній мовній спільноті) [1]. Відповідно, за умов білінгвальної ситуації важливим є вивчення комунікації між носіями зазначених мовних кодів, зокрема процесу переходу з однієї мови на іншу, а також процесу взаємодії і змішування мов. Ретельне вивчення цих процесів дозволить детально схарактеризувати процес спілкування в ситуації двомовності та встановити причини порушення норм тієї чи іншої мови, що може ускладнювати комунікацію двомовців.

Наведені факти зумовлюють **актуальність** нашого дослідження, **мета** якого полягає у встановленні особливостей спілкування окремих індивідів в умовах українсько-російської двомовності, різні аспекти якої розглянуто як у працях, що вже стали класичними [2–5 й інші], так і в наукових розвідках, що проводили протягом останніх 5 років [6–9 й інші].

Під білінгвізмом розуміють: 1) володіння, окрім своєї рідної мови, ще однією мовою в обсязі, який забезпечує спілкування з представниками іншого етносу в одній чи більше сферах комунікації (таке трактування є релевантним для випадків індивідуального білінгвізму); 2) практику використання двох мов у межах однієї мовної спільноти (у випадках, відповідно, групового або масового білінгвізму) [10, с. 31].

На думку Л. Масенко, для території України основною є мовна ситуація, за якої володіння двома мовами характерне не для окремих осіб, а для цілих прошарків населення, тобто має місце ситуація масового білінгвізму, що встановлюється з історичних причин – нав'язування мови під час колоніальної залежності однієї країни від іншої, коли населення мусить вивчати чужу мову та використовувати її в певних комунікативних ситуаціях [2].

Причому для нашої країни характерною є ситуація регіонального білінгвізму, коли поперемінне використання двох мов (української та російської) закріпилося саме за жителями певних регіонів.

Предметом вивчення нашого дослідження є мовленнєва практика індивідів, які народилися і до переїзду до міста Харків (Східний регіон України) мешкали в Полтавській області (Східно-Центральний регіон). Мета переїзду – навчання у ВНЗ.

Для визначення конфігурації домінування мов інформантам було запропоновано відповісти на питання щодо функціонального навантаження на кожен комунікативний засіб. Питання анкети, зокрема, стосувалися вибору мови, яку інформанти схильні вживати в певній сфері спілкування, як-от: спілкування в державних установах, навчальних закладах, в закладах сфери послуг, спілкування з незнайомими людьми на вулиці, в громадському транспорті, спілкування на сімейному та побутовому рівні тощо.

Усі респонденти зазначили, що наразі вони віддають перевагу українській мові, навіть спілкуючись із російськомовними друзями чи знайомими.

Відповіді на інші запитання анкети розділились, адже кожен із респондентів у виборі української чи російської мови послуговувався різними чинниками.

Так, у спілкуванні з перехожими чи з пасажирями та працівниками сфери громадського транспорту домінує російська мова, оскільки, щоб уникнути неприємних ситуацій та неочікуваної реакції незнайомих, респонденти здійснюють перемикання кодів.

Українська мова, у свою чергу, домінує в спілкуванні в закладах сфери послуг, що можна пояснити двостороннім зацікавленням комунікантів у досягненні певної мети: опитувані, використовуючи українську мову, наприклад, в закладах харчування чи кінотеатрах, впевнені в тому, що співрозмовник є позитивно налаштованою людиною, котра також вбачає в спілкуванні задоволення своїх певних цілей.

Схожа ситуація виникає і під час спілкування в державних установах, де респонденти загалом впевнено послуговуються українською мовою, розраховуючи на дотримання своїми співрозмовниками певної корпоративної етики та норм професійного спілкування. Як наслідок, під час комунікації в державних закладах культурного та освітнього спрямування респонденти одностайно віддають перевагу українській мові, оскільки можуть розраховувати на те, що у відповідь також почують цю мову.

За українсько-російського білінгвізму паралельне співіснування двох мовних систем передбачає розгляд питання змішування мов, «під час вивчення якого постає проблема інтерференції – взаємодії структур та структурних елементів двох мов під час спілкування двомовного населення або в усному та письмовому використанні двох мов окремими індивідами» [11, с. 21].

Дослідники українсько-російської двомовної ситуації [4] відзначають, що близька спорідненість української та російської мов і тривале контактування цих комунікативних засобів призвели до виникнення такого явища, як суржик, що сприяє засміченню української мови та виникненню порушень її норм у мовленні окремих індивідів.

Л. Савицька кваліфікує суржик як «некодифіковану просторозмовну мову, яка виникла внаслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її діалогічній формі» [4, с. 58].

Серед мешканців Східно-Центрального регіону України, Полтавської області в тому числі, суржик є досить поширеним явищем: частка суржикомовців, за даними опитувань Київського міжнародного інституту соціології 2003 року, становила 21,7% [12, с. 13]. Для таких осіб на рівні сімейного та побутового спілкування суржик витісняє українську мову.

Для Східного регіону України, а саме для урбанізованого середовища міста Харків, суржик є менш характерним явищем, із чим і зіштовхнулись респонденти під час переїзду. Тут суржикізмми можуть бути частковими вкрапленнями в мовленні, особливо серед молоді, де вони використовуються з метою демонстрації розкутості в поведінці, для додавання експресії у власне мовлення та як засіб глузування чи насмішки, оскільки за суржикомовцями закріпились певні стереотипи (провінціальні вихідці з села, неосвічені люди з недостатнім рівнем культури і таке інше).

Спостереження за мовленнєвою практикою інформантів під час неформального спілкування показало, що довготривале використання суржика як комунікативного засобу наклало значний відбиток на мовну компетенцію комунікантів загалом і окремо на кожне із рівнів мови.

Так, помічені у респондентів порушення нормативної вимови в більшості випадків були специфічними рисами територіально-регіонального різновиду української мови, що є характерним для регіону, звідки інформанти родом (Полтавська область), як-от:

1) заміна африкат, наприклад [дз] на [з]: звонила («Вона мені **позвонила** і сказала, що не встигла на останній автобус додому, тому заночує в Полтаві»), зеркало («Поклади, будь ласка, **зеркало** собі, в мене в сумку воно не поміщається...»), кукуруза («Я б зробила той салат, але Аня забула купити **кукурузу**»);

2) м'яка вимова приголосних перед [е] й [и] на російський лад: [т']е[л']ефон («Вона не взяла **телефон**, так що пропуск хай краще буде внизу, Олег сам забере, коли буде підійматись»), проб[л']ема («У мене **проблема** з цією програмою, додаток сам ніяк не оновлюється, хоча інтернет працює нормально»), [д']и[р']ектор («...а він мені каже, що **директор** сам на поліг на тому, щоб в понеділок він взяв відгул»);

3) [о] в закритих складах: ст[о]л («**Витирайте** за собою **стол**, мені вже набридли ці постійні крихти і розводи!»), с[о]ль («Ти лише нагадай мені купити **соль**, бо я вже у сусідів брала»), н[о]с («Ну от, лише вчора похолодало, а у мене вже **нос** дихати перестав, які, ти говорила, краплі тобі швидко допомогли?»);

4) м'яка вимова [ч']: [ч']оловік («Нам говорили приходити раніше, щоб місця зайняти, а нас всього було **чоловік** 50»), [ч']еревик («Там такий дощ, мало того, що я вся намокла, так ще й на правому **черевикові** підошва тріснула»), [ч']арівний («... а вид звідти на місто просто **чарівний**, треба буде туди колись ввечері сходити, коли все світиться»).

На лексичному мовному рівні спостерігаємо випадки вживання російських аналогів питома української лексики, що утворюються згідно з нормами морфології і фонетики української мови, але зберігають у собі деякі ознаки, що співвідносять їх саме з лексикою другої мови із цієї білінгвальної системи.

Найбільш типові суржикізмми, що спостерігалися під час процесу спілкування опитуваних, утворилися шляхом калькування: куда («Та що ж це! Я постійно забуваю, **куда** кладу цей зошит»); хвате («**Хватає-хватає**, я не дуже голодна, я й цього не з'їм»); всьо («**Всьо**, я придумала, я сьогодні з вами не піду, все встигну і завтра ввечері буду вільна») тощо.

Також досить поширені приклади в мовленні інформантів – це росіянізми. Наприклад, «понятно» («Ну **понятно**, що він її обманював, це просто не могло бути правдою, як вона не розуміла»); «по крайній мірі» («**По крайній мірі**, він відразу визнав свою вину»); «переписка» («Подивись нашу з нею **переписку**, там серед прикріплених файлів має бути той документ») тощо.

Прикметно, що вживання деяких суржикізмів інформантами є вмотивованим, адже за допомогою таких слів комуніканти надають своєму мовленню специфічного емоційного забарвлення, оскільки суржикізмми в повсякденному спілкуванні є досить поширеним засобом створення комічних ситуацій, частиною жартів та глузування.

Під час спілкування в мовленні опитуваних спостерігаються деякі відхилення від граматичних норм української мови, але при цьому основні правила зберігаються. Найбільш поширеними прикладами є такі:

1) неправильне творення ступенів порівняння прикметників, як-от: «Мені здалося, що цей варіант **самий краший**, так точно всім було б зручн.», «Тоді **найбільш точніше** його описано у другій статті, там принаймні немає помилок у назві гурту», «Я й так одягла свій **самий теплий** светр, але там все одно дуже холодно і вітер»;

2) неправильне утворення словосполучень та помилкове вживання прикметників, наприклад: «Я боюсь цієї **контрольної по граматиці**, в мене постійно помилки з герундієм», «**В останній час** вона взагалі дивна: спить мало, не вчиться, з роботою не встигає...», «Вона сказала заповнити цю анкету **відповідно з прикладом**»;

3) калькування, як-от: «Він точно нечесно **відноситься до неї**, у інших все добре, а в неї завжди якісь проблеми на рівному місці», «Мені щойно **прийшло в голову**, що її можна подарувати футбольну форму, вона ж фанат цієї команди», «**В кінці кінців** ми завжди можемо повернутись додому на таксі, тому час є, і можна не спішити».

Загалом опитувані розуміють, що мають певні проблеми з дотриманням норм і правил української мови, але стверджують, що із часом їхні вміння покращуються. Цьому сприяє процес навчання в університеті, можливість спілкуватися з носіями чистої української мови, а також самостійна робота над собою та покращенням своїх знань та вмінь

за допомогою читання літератури українською, використання мультимедійних джерел, інтернет-ресурсів та додатків на мобільних телефонах для постійного вдосконалення власної мовної компетенції.

У той же час респонденти зазначають, що цей процес потребує великих зусиль, оскільки основна умова – це жорсткий контроль власної мовної діяльності, а суржик, що з дитинства був для них уживаним засобом комунікації, впливає на всі рівні української мови. Тому час від часу все ж таки виникають неприємні ситуації, коли під ас вільного неконтрольованого спілкування чи під дією емоцій з'являються суржикізм та типові помилки, що характерні для цього феномена.

Отже, дані анкетування показали, що для інформантів, які народилися і тривалий час мешкали в Полтавській області (Східно-Центральний регіон України), доміантною мовою є українська. Як правило, респонденти перемикаються на другу мову із цієї білінгвальної системи під час спілкування з незнайомими людьми на вулиці, щоб уникнути неочікуваної реакції з їхнього боку.

Спостереження за мовленнєвою практикою інформантів під час неформального спілкування показало, що між структурними елементами двох мов немає повної автономії. Змішування мов має свій прояв на всіх мовних рівнях.

Перспективним вважаємо подальше дослідження особливостей білінгвальної комунікації на матеріалі соціолінгвістичних даних щодо двомовців з інших регіонів України та інших вікових груп.

Література:

1. Аврорин В.А. Двухязычие и школа / В.А. Аврорин // Проблемы двухязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 49–62.
2. Масенко Л.Т. Мова і політика / Л.Т. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 100 с.
3. Труб В.М. Явище суржика як форма просторіччя в ситуації двомовності / В.М. Труб // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 46–59.
4. Ставицька Л., Труб В. Суржик: міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: Зб. наукових праць. – К., 2007. – С. 31–120.
5. Shevelov G.Y. The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century 1900–1941 / G.Y. Shevelov. – Cambridge, 1989. – 242 p.
6. Баранник О. Українсько-російський білінгвізм у мовному портреті сучасної молоді / О. Баранник, А. Говорадло, М. Ульянова // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2014. – № 10. – С. 52–55.
7. Желязкова В. Білінгвізм як фактор формування мовної особистості / В.Желязкова // Українознавчий альманах. – 2012. – № 9. – С. 132–135.
8. Іваненко І., Берещук О. Білінгвізм як ознака мовної ситуації в сучасній Україні / І. Іваненко, О. Берещук // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2012. – Вип. 17. – С. 47–53.
9. Узунов С. Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія? / С. Узунов // Українське мовознавство. – 2014. – Вип. 1. – С. 81–93.
10. Словарь социолингвистических терминов / В.А. Кожемякина, Н.Г. Колесник, Т.Б. Крючкова и др. – М. : Институт языкознания РАН, 2006. – 312 с.
11. Крапива Ю.В. До питання про білінгвізм / Ю.В. Крапива // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія. – 2015. – Вип. 73. – С. 20–22.
12. Хмелько В.Є. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності [Електронний ресурс] / В.Є. Хмелько. – 19 с. – Режим доступу : http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnical.pdf.

Анотація

Ю. КРАПИВА, Є. ГОФ. СВОЄРІДНІСТЬ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню таких аспектів білінгвальної комунікації, як функціональне навантаження на кожен комунікативний засіб та питання змішування мов. Дослідження проведено на матеріалі анкетування та спостереження за мовленнєвою практикою окремих індивідів під час комунікації в умовах незбалансованої ситуації українсько-російської двомовності.

Ключові слова: білінгвізм, комунікація, білінгв, доміантна мова, перемикання кодів, змішування мов.

Анотация

Ю. КРАПИВА, Е. ГОФ. СПЕЦИФИКА БИЛИНГВАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Статья посвящена изучению таких аспектов билингвальной коммуникации, как функциональная нагрузка на каждое коммуникативное средство и смешение языков. Исследование проведено на материале анкетирования и наблюдения за речевой практикой отдельных индивидов в процессе коммуникации в условиях несбалансированной ситуации украинско-русского двуязычия.

Ключевые слова: билингвизм, коммуникация, билингв, доминантный язык, переключение кодов, смешение языков.

Summary

YU. KRAPYVA, YE. HOF. CHARACTERISTICS OF BILINGUAL COMMUNICATION

The paper in question presents the analysis of such aspects of the bilingual communication as the functions of each communication means and the degree of the languages autonomy. The study is conducted on the material of the questionnaire as well as the observation of the speech activity of the certain persons under the conditions of Ukrainian-Russian bilingualism.

Key words: bilingualism, communication, bilingual, dominant language, code switching, languages mixing.